

megmaradhatott volna Erdély, Bukovina, és a cseheknek be kellett volna érniük a Monarchián belüli autonómiával. Ez volt az utolsó lehetőség a Monarchia fennmaradására, ha nagy területi veszteségek árán is. Ezt a lehetőséget a Monarchia elmulasztotta.

A közvéleményben, de még szaktörténészek között is elterjedt az a nézet, hogy az antant végső elhatározása csak a háború utolsó évében, a wilsoni pontok meghirdetése után, vagyis 1918 tavaszán született meg. A fenti nézet, hogy 1918 tavaszán még nem volt veszve minden, lényegében *egyetlen* valós tényre támaszkodik: hogy a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot Franciaország, elsőként a győztes hatalmak közül, csak 1918 júniusában ismerte el nyilvánosan hadviselő félként, miután az oroszországi csehszlovák légió május 25-én valóban felvette a harcot, ha nem is a Monarchia, de a szovjet kormány ellen. Ez azonban a Monarchia végzetén már nem változtatott.

1917 novemberében Clemenceau lett Franciaország miniszterelnöke, Oroszországban pedig az új forradalom megdöntötte az Ideiglenes Kormányt. Ezzel a különbéke lehetősége megszűnt, a Monarchia sorsa beteljesedett. Oroszország többé nem az antant tagja, s ezzel új módon merült fel a közép-európai egyensúly kérdése. Mint Romsics Ignác rámutat a *Rubicon* 2010/4–5., Trianonról szóló számában, a Quai d’Orsay már novemberben megindult az új biztonsági övezet tervezése, amely Lengyelországból, egy megnövekedett Romániából és „létrehozandó új államokból” állt volna. Ez természetesen szükségtelenné tette a Monarchiát, amely a breszti béketárgyalásokkal mintegy lemondott a Nyugattal való megegyezésről. A béke már csak a győztesek békediktátuma lehetett.

Antonela Capelle-Pogăcean

Wass Albert újraolvasása Magyarországon és Romániában: egy identitás jelképkonstrukciója

Wass Albert (1908–1998) az 1989-ben, a rendszerváltás idején még ismeretlennek számító erdélyi származású magyar író a 2000-es évek elején került a figyelem középpontjába. Azóta az író egy kultusz meglehetősen vitatott tárgya lett, lényegében olyan *lieu de memoire* („emlékezethely”),¹ amelyet a magyar identitás többféle, versengő értelmezése szó át. Könyv-

¹ Pierre NORA: *Les lieux de mémoire. 1. La République*, Gallimard, Paris, 1984. (Magyarul egy válogatás olvasható: Pierre NORA: *Emlékezet és történelem között*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009. – A szerk.)

vei, amelyekben gyakran köszönnek vissza életrajzi elemek, ellentétes mitológiákat táplálnak. Ma sokszor politikai hitvallással és az önazonosság kinyilvánításával ér fel, ha valaki áhítattal ejti ki a nevét, vagy ellenkezőleg, nagyon kritikus hangot üt meg vele kapcsolatban. A krónikák szerint a 14. századtól ugyanazon a vidéken élő, 1744-ben a Habsburgoktól grófi címet elnyerő családból² származó Wass Albert 1945-ben, 37 évesen, a szovjet csapatok elől menekülve távozott Magyarországról, ahova soha nem tért vissza. Néhány Németországban töltött év után 1951 szeptemberében költözött az Amerikai Egyesült Államokba. Vele tartott öt fia közül négy is. Végül Floridában, az ocalai nemzeti parkban található kisvárosban, Astorban telepedett le. Itt vetett véget az életének 1998-ban, kilencven évesen. Több mint húsz regényt írt, ezek közül jó néhány történelmi eposzként, illetve családi krónikaként is olvasható. Ezenkívül novellákat, versesköteteket, színdarabokat és gyerekeseket is közölt. Emigrációban kifejtett irodalmi munkássága során, amelyre az 1980-as évek közepén tett pontot, mindvégig hűséges maradt a magyar nyelvhez. A nyelv mellett töretlenül ragaszkodott a térehez is, amelyben már 1934-ben megjelent első regénye is játszódik.

Narratívák az íróról

Írásai egy regényeiben újra és újra bejárt területhez, szülőföldjéhez kapcsolódnak, a Mezőséghez, ahol a nemesek „magyarok”, a parasztok „románok”. Néhány elbeszélés helyszíne a vallásilag és nyelvileg sokszínű Erdély, amelynek identitásalakító szerepe erős volt, hiszen a 19. század óta a magyar és a román nemzetépítések részét képezte. Akár közelebről szemlélve, akár távolról – a bajor erdők és a floridai pálmafák mellől emlékezve – ez az érzelmeket kiváltó vidék eltérő időregiszterekben ragadható meg.³ A legendák örök visszatérése akkor sem tűnik el, amikor a modernitás peremén megjelenik egy másik, folyamatában megtört, bizonytalan és fenyegető idő. Mert a lankákkal és hegyekkel tarkított táj, tele titokkal, népmesék bölcsességeivel, olyan társadalmi rendet sugároz, ahol minden egy előre megszabott harmónia szerint illeszkedik egymáshoz, ám a modern idők viszályaiban a magyar–román ellentét véres színterévé válva varázsa is megtépázódott. Wass Albert munkásságával meghosszabbította a „nemzeti” író 19. században megteremtett és a magyar irodalomban sokáig uralkodó modelljének érvényességét.

² András W. KOVÁCS: *The History of the Wass de Czege Family*. Edmund Siemers Stiftung, Hamburg, 2005.

³ François HARTOG: *Régimes d'historicité*. Seuil, Paris, 2003.

Ez a típus ott fordult elő, ahol a nyelv az önazonosság részeként és a nemzetépítés egyik elemeként átpolitizálódott.⁴

Wass Albert művei 1989 előtt Magyarországon és Romániában is indexen voltak. Ezt csak részben indokolja az író irredenta felfogása és az, hogy csatlakozott az egyesült államokbeli antikommunista lobbizhoz. Wass Albert nyugdíjba vonulása után (1970) – a floridai egyetemen az idegen nyelvi labort vezette, és időnként német, valamint francia órákat adott – a hetvenes és nyolcvanas években egyre gyakrabban publikált magyar emigráns antikommunista lapokban. Írásai kulturális, illetve politikai kérdésekben is az iránymutatás ambíciójáról árulkodnak. Jóllehet nem vált a magyar diaszpóra központi alakjává, tevékenységére felfigyeltek. Románia kiadatását követelte egy román népbíróági ítéletre hivatkozva, amely 1946. március 13-i keltezéssel a vádlott távolmaradása mellett kimondta rá a halálos ítéletet. A gyorsított eljárásban lefolytatott, ma is vitatott per további hatvankét vádlottat érintett,⁵ akiket az 1940. augusztus 30-án Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdélyben zajló magyar katonai bevonulást kísérő, több mint kilencszáz áldozatot követelő tömeges kivégzések miatt állítottak bíróság elé. Wass Albertet és édesapját kivégzésekre való felbujításban, emberiség elleni bűntettben találták vétkesnek. A Wass család birtokán, amely akkor éppen az új román–magyar határon feküdt, két faluban tizenöten – köztük tizenkét román, két zsidó lány és egy magyar lány – estek áldozatul a magyar tisztek vezényszavára eldördült lövések nyomán. Az amerikai Igazságügyi Minisztérium különleges felderítő hivatala által 1978 és 1980 között végzett nyomozás után az USA kellő bizonyíték híján elutasította a román kérelmet.

Wass Albert csak 1998-ban elkövetett öngyilkosságát követően vált identitásjelképpé. Életútja és termékeny munkássága, amit „azonosítatlan politikai tárgyként” próbálok értelmezni,⁶ támpontot nyújthat a nemzeti identitás megközelítéséhez. Ugyanakkor az eltérő szempontok, a heterogén, egymásnak ellentmondó elbeszélések ütközése maga is hozzájárul a „Wass-jelenség” láthatóvá válásához. A 2000-es évek elején Wass „emigrációból történő – szimbolikus – hazatérésének” lehetőségeit az etnikai hovatartozásra vonatkozó kijelentések szociokulturális és politikai fel-

⁴ Ivan COLOVIC: Les prêtres de la langue. Poésie, nation et politique en Serbie. *Terrain*, 41, 2003. szeptember. 35–46. Anne-Marie THIESSE: *La création des identités nationales: Europe, 18e-20e siècle*. Seuil, Paris, 1999.

⁵ NAGY Mihály Zoltán: Adalékok Wass Albert népbíróági bűnperéhez. A per jogtörténeti háttere. *Korunk*, 2005. július. <http://www.korunk.org/oldal.php?ev=2005&honap=7&cikk=1060> (letöltve: 2008. november 10.).

⁶ Denis-Constant MARTIN (szerk.): *Sur la piste des OPNI (Objets politiques non identifiés)*. Karthala-CERI, Paris, 2002.

tételeinek az újragondolása nyomán lehetett megfelelően feltérképezni, és a felgyorsult globalizációs folyamat és az EU-csatlakozás nyomán vált szükségsszerűvé a magyarság terében is. Az író posztumusz sorsát meghatározza a kívül és a belül, az önazonosság és a másság dialektikája – ez utóbbi Erdélyre is kiterjed, hiszen annak magyar identitása egyszerre idealizált és kétségbe vont⁷ –, valamint a legitimitási formák és az élesen elkülönülő társadalmi közegekben jelentkező világnézetek táplálják.

A „Wass-jelenség” számos értelmezése az identitás és a hozzá kapcsolódó – a bal- és jobboldali elitok által manipulált – szimbólumok instrumentális koncepcióját veszi alapul. Ennek a megosztottságnak a kiélezése során az egyik csoport építi, a másik leleplezi az író kultuszát, ahogy Biró Béla fogalmaz – Tamás Gáspár Miklós formuláját használva⁸ – „a legmulatságosabb fasisztánkat”. 1998 és 2005 között több mint százötven ezer példány kelt el Wass Albert műveiből.⁹ Ez igen jelentős szám akkor, amikor az irodalom presztízse a nyolcvanas évek, és főleg a kommunista rendszer összeomlása óta gyorsan csökken – akárcsak a rendszeres olvasók száma.¹⁰ Egy másik megközelítés ezt a jelentős olvasottságot a „közízléssel” indokolja. Ezt képviselik az irodalmárok, kritikusok, akiknek a többsége a szépirodalom határmezsgyéjére helyezi Wass szövegeit. A „közízlés” formálódásában Magyarországon – és még inkább Erdélyben – jelentős szerep jutott a 19. századtól megörökölt nemzeti regénynek és az európai romantikának. Az 1989 óta mindenhol könnyen elérhető „kommersz” irodalom szintén az olvasók ízlését befolyásoló tényező.

A néha egymással keveredő érvekre épülő megközelítések tehát társadalmi közegek közötti határokat jelölnek ki, elválasztva a politikai és kulturális „elitektől” a „civilket”, illetve a „kulturális fogyasztókat”.

⁷ László KÜRTI: *The Remote Borderland: Transylvania in the Hungarian Imagination*. State University of New York Press, New York, 2001.

⁸ BIRÓ Béla: Kultusz és ellenkultusz? *Múltunk*, LIII. 2008/2, 275–283.

⁹ Saját becslés a Wass-műveket megjelentető egyik kiadó, a romániai Mentor igazgatója által rendelkezésre bocsátott számadatok alapján. A százötven ezer példány harminc regényre vonatkozik, amelyek közül öt regény messze a legkeresettebb (KÁLI KIRÁLY Istvánnal készült interjú, 2008. október 27.).

¹⁰ A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése által közölt adatok szerint az „irodalmi” könyvekre eső rész (éppúgy ide tartoznak a kritikusok által „magas-”, valamint „kommersz” irodalomnak titulált művek) 1989 után folyamatos csökkenést mutatott; 2004-ben 16,2%-on állt meg, miközben a 2003-ban még 17,2%-on és 1998-ban 20%-on volt. Lásd GEREBEN Ferenc: *Könyv, könyvtár, közönség. A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1998; NAGY Attila: Növekvő kulturális szakadékok: az olvasás példája. *Olvasáspedagógia*, 2006. http://www.tanszertar.hu/eken/2006_04/na_0604.htm (letöltve: 2008. november 12.), valamint Nótt a magyar könyvpiac, de visszaesett a szépirodalom. <http://hvg.hu/gazdasag/20050218konyvpiac2004.aspx> (letöltve: 2009. március 2.).

A határokat kijelölő elemzésekkel szemben megfigyelhetőek Wass Albert értelmezése kapcsán a politikai, a társadalmi és a kulturális dimenzió újrafogalmazására és összeillesztésére ösztönöző megközelítések, mivel annyira jelentős a különböző közegek és mozgósított regiszterek közötti áramlás.¹¹ Ez utóbbi igen változatos tevékenységek köré épül. Ide tartozik a művek megjelentetése két egymással versengő kiadónál, a Mentornál és a Kráternél Erdélyben és Magyarországon; a jobboldali pártok és szervezetek politikai akciói és az egyidejű megemlékezési láz (öt év alatt több mint harminc szobrot állítottak az író tiszteletére); a felolvasások és az elbeszéléseiből készült előadások; a jobboldali szimpátiájáról ismert rendező (Koltay Gábor) dokumentumfilmje, amely az író erdélyi korszakába kalauzolja el a nézőket az ezredforduló legnépszerűbb magyar televíziós sorozatából (*Barátok közt*) ismert színész (Rékasi Károly) főszereplésével; a regényeiben ábrázolt vidékekre irányuló, a gyökerek felkutatását célzó turizmus (*roots turism*), a vele kapcsolatos internetes fórumok megsokszorozódása.

Ezek az egymást is kiegészítő gyakorlatok nem egyedül az identitás köré szerveződnek. A Roger Chartier által bírált, a specifikus kulturális gyakorlatokkal jellemezhető csoportok homogenitását feltételező, a társadalmi aspektusoktól – politika, gazdaság – megfosztott koncepcióval szemben,¹² Paul Veyne és Giovanni Levi nyomdokain¹³ Wass Albert kortárs értelmezéseinek kontúrjait és útjait vizsgálom meg, tagadva az egyetlen racionális mozgatórugó vagy egyedüli ideológiai motiváció által mozgatott egyéniségek elképzelését, ragaszkodva – a részben már egybefonódott – társadalmi világok, időbeliség és terek között szövődött kapcsolatok elemzéséhez.

Életrajzi fikció és nem fikciós elbeszélések: Wass Albert a kortárs tanú és hős

Wass 1930-as években megjelent első elbeszélései mérsékelt kritikai elismerést kaptak.¹⁴ Első regénye azonban már jelentős figyelmet keltett. A *Farkasverem* a hanyatló Erdély bálók és vadászatok váltakozásában

¹¹ T. SZABÓ Levente: Új magyar irodalmi nemzetépítés? Négy fogódzó a Wass Albert-kultusz mechanizmusainak értéséhez. *Korunk*, 2009. november. <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00155/index8527.html> (letöltve: 2010. augusztus 16.).

¹² Roger CHARTIER: Le monde comme représentation. *Annales*, 44. évf. 1989/6. 1505–1520.

¹³ Paul VEYNE: L'interprétation et l'interprète. A propos des choses de la religion. *Enquête*, 3. évf. 1996/1. 241–270.; Giovanni LEVI: Les usages de la biographie. *Annales*, 44. évf. 1989/6. 1325–1336.

¹⁴ ÁGOSTON Vilmos: *A kisajátított tér. A nemzeti képzelet Doru Munteanu és Wass Albert műveiben*. Eölk, Budapest, 2007.

elő, az 1918 utáni új politikai rendben a román államvezetés által marginalizált és passzív szerepre kényszerített magyar arisztokráciájának lehangoló képét festette meg. Az eltűnésre ítélt nemesi világot egy excentrikus figurán, a csupán „az embereknél jobbnak”¹⁵ tartott kutyáiért és farkasaiért lelkesedő, tragikus véget érő (az állatok darabokra tépik) Rápolthy báróné alakján keresztül ábrázolta. A regény elnyerte a korban legnívósabb magyar irodalmi díjnak számító Baumgarten-díjat.¹⁶ Az elismerés mégsem tette lehetővé, hogy Wass kitörjön a „regionális író” egzotikusnak tekintett és a lebecsülést sem mellőző kategóriájából.¹⁷ Az emigrációban írott művek aztán már csak egy szűk közönséghez szóltak, többségük megjelenéséről az író saját kiadói vállalkozásai, például az 1980-as években letűnt Danubian Press gondoskodott.¹⁸

Önmagában a rendszerváltás nem tette ismertebbé Wass Albertet, a kis kiadók által a kilencvenes évek elején megjelentetett szövegek észrevétlenek maradnak. Ugyanakkor az évtized második felétől két egymással versengő kiadó – az egyik a Romániában bejegyzett, a Wass Albert fiai által létrehozott kulturális alapítvány támogatta Mentor, a másik a magyarországi Kráter – jóvoltából újra kiadott könyvei létrehozták saját olvasótáborukat. Wass Albert közönsége „kortárs” íróként tekint rá. Egyáltalán nem veszi figyelembe a politikai rendszerváltás után megkérdőjelezett magyar irodalmi kánon őreinek a megítélését. A képzeletbeli világ fiktív jellegétől történő megfosztása és Wass Albert életének fikcióvá, példás életúttá átalakítása – ez a kettős művelet hozza létre az író „kortársiasságát”. A regények és elbeszélések immár „igazi erdélyi történeteket” beszélnek el. Maga az író pedig egy kettős vonatkoztatás tárgya lesz, amely egyszerre érvényesíti a távolság regiszterét – ekkor a magyar gróf „felfüggesztett sorsú hős” – és a közelségét, ahol az író tanúként jelenik meg, a tanú hangján szólal meg.¹⁹ Ezzel autentikussá tesz egy kollektív történetet, amely egyúttal megélt történelem is.

Wass 1989 utáni olvasataiban életútja valóban szoros kapcsolatba kerül a képzeletbeli világgal. Az interpretáció gyakran merít az önéletrajz határmezsgyéjén mozgó írásokban hemzsegő jelekből. Ez utóbbi eseté-

¹⁵ *Farkasverem*. Pomáz, Kráter, 2002 [első kiadás, 1934]. 151.

¹⁶ ÁGOSTON Vilmos: i. m. 218–224.

¹⁷ Pierre BOURDIEU: L'identité et la représentation. *Éléments pour une réflexion critique sur l'idée de région. Actes de la recherche en sciences sociales*, 35. sz., 1980. 63–72.; Anne-Marie THIESSE: *Ecrire la France: le mouvement littéraire régionaliste de langue française entre la Belle Époque et la Libération*. PUF, Paris, 1991.

¹⁸ WASS DE CZEGE Huba: *Papi Through My Eyes: Recollections by a Son of Wass*. <http://hungarianassociation.com/PapiThroughMy%20Eyes.pdf> [letöltve: 2009. február 12.].

¹⁹ Anna LUSO: L'exilé et le témoin. Sur une enquête autobiographique et son oubli. *Genèses*, 61. sz., 2005. 5–27.

ben a szöveg használati utasítás: a „történelmi tanúságtétellé” átalakított és emlékműként funkcionáló²⁰ szöveget készen kapja az olvasó. A Wass olvasóit gyakran rabul ejtő „autentikusság” ennél fogva nemcsak a különböző erdélyi csoportok esszencialista és sztereotipikus, a „közismeretet” előhívó reprezentációi mozgósításának köszönhető. Az új államot képviselő parvenük iránti mély megvetés formájában ez a spontán szociológia románellenes felhangokat is kaphat, továbbá a két világháború közötti kocsmárosok, illetve az 1945 utáni kommunista vezetők ábrázolásában antiszemita színezetet is nyerhet. Mindazonáltal az életrajzi elemekkel átszőtt részek beemelése az autenticitást erősíti.

Néhány ilyen epizód a magyarság domináns helyzetének elvesztését mutatja be. Több regényben a „magyar” hőst, legyen az nemes²¹ vagy erdész,²² a győztes „román” adminisztráció és annak a hatalmi mámorától, a bosszú és a gyors meggazdagodás vágyától megrészegült képviselői megfosztják vadászpuskáitól. Az erdélyi magyar nemesség identitáselemei között a vadászat központi helyet foglal el, életstílusa részeként egyúttal a hatalom szimbóluma is. A saját életét ráadásul vadászpuskával kioltó Wass Albert életrajzi írásai dúskálnak a vadászattal kapcsolatos jelenetekben. Egy másik témája, amely ugyancsak a hatalmi pozíciók felcserélődését emeli ki, a közönség előtt román nyelvű megszólalásra kényszerített „magyar” hőst ábrázolja, átpolitizálva a nyelvhez való viszonyt. Ez a tapasztalat sem csak a narrátor által megéltre vonatkozik, hanem a szerző – és szélesebb értelemben az erdélyi magyar „olvasók” – életére is.

Más életrajzi elemekre épülő epizódok az 1918-as átalakulás jelentőségét árnyalják és a patriarchális nemesi folytonosságot hangsúlyozzák a vidéki életben – legyen az mégoly részleges is. Egyúttal Erdély politikatörténetének újraértelmezését kínálják, az igazi törést a második világháború végére, a kommunista rendszer kiépülésének idejére tolják ki. Az elsőként 1974-ben megjelentetett *Kard és Kasza* című történelmi eposz, amely egy család több mint ezeréves történetét meséli el két kötetben, a húszas éveket ilyen, a nosztalgizást és az idealizálást keverő fogalmakkal írja le:

A kis záhi kúria békés, földhözragadt életében a vasárnap délutánoknak különleges jelentőségük volt. Ebéd után az öregúr kiült a tornácra ebéd utáni szivarjával, és megkezdődött a „kihallgatás”. Minden cere-

²⁰ Renaud DULONG: La dimension „monumentaire” du témoignage historique. *Sociétés & Représentations*, 13. sz., 2002. 179–197.

²¹ *Jönnek!* Pomáz, Kráter, 2002 [első kiadás: 1940]; *Kard és Kasza*. 2 k. Pomáz, Kráter, 2003 [első kiadás: 1974].

²² *Adjátok vissza hegyeimet!* Pomáz, Kráter, 2002 [első kiadás: 1948].

mónia nélkül, egyszerűen, patriárkális komolysággal. Ez volt az időpont, amikor a falu népe, öregje, fiatalja, magyar, oláh, cigány, feljöhetett az „udvarba” a maga gondjával, bajával. Az ügyes-bajosok sorba álltak lent a tornác alatt, aztán egyenként feljöttek, kezét csókoltak az öreg grófnak, és elmondták a maguk panaszát. Volt, akinek a tehene döglött meg, és nem volt pénze új tehenet vásárolni, volt, akit a felesége hagyott ott, volt, aki a testvéreivel pereskedett valami kis örökség miatt s volt, aki úgy eladósodott a „zsidónál”, hogy még a juhait is lefoglalta kint a községi legelőn. Jöttek egymás után a bajbajutottak úgy, mint azelőtt, amikor még nem vette el az uradalom földjeit a birtokreform, amikor még „magyar uralom” volt, és a gróf hatalmas ember a közigazgatásban. [...] S az öregúr ült a tornácon, szívtá a szivarját, és türelmesen végighallgatott mindenkit.²³

Szintén az életrajzi (és/vagy „realista”) olvasatot erősítik az egyes epizódok mellett az alkalmazott műfajok, mint a riport vagy a családregegy. Az egyik beszélgetős fórumon²⁴ a *Kard és Kaszát* kommentáló résztvevő a következőket írta: „Azon kívül, hogy gyönyörű és objektív és valóságghű történelmi regény (kb. 1200-tól 1945-ig terjedő időt öleli fel), a Wassok családtörténetéről szól. Éppencsak minden Eröss helyére Wass-t kell behelyettesíteni, és még a helységeket is egyenként meg lehet találni a térképen.”²⁵

Miközben a fikciós szövegek folyton saját „nem fikcionalitásukra” utalnak, Wass Albert, a magyar hős és tanú életpályája e megközelítés képviselőinek köszönhetően – tartozzanak a kiadókhöz, a politika vagy az értelmiség világához – egy sor de- és újrakontextualizálási gyakorlatnak rendelődik alá.²⁶ Arra törekszenek, hogy az életutat példamutatónak láttassák, és „életrajzi illúziót”²⁷ vagy egy olyan rendkívüli koherenciával jellemezhető „életrajzi fikciót” táplálnak, amely megbontja a „különálló világok pluralitását”,²⁸ ami oly jellemző az életutakra. Az élet-

²³ *Kard és kasza*. I. m. 2. k. 104.

²⁴ A fórumok elhelyezkedése, használóik szociológiája és a beszélgetések érvelési dimenziójának az elemzése túllépi a jelen tanulmány kereteit. Az internet politikai használataihoz és értelmezésük metodológiai kockázataihoz lásd Marc BONHOMME–Michael RINN: La politique mise au net. *Mots. Les Langages du politique*, 80. sz. 2006. március.

²⁵ 2002. május 30-i hozzászólás a „Ki volt Wass Albert?” című fórumon. http://forum.index.hu/Article/showArticle?cmd=Article_showArticle&t=9028711 (letöltve: 2010. augusztus 16.)

²⁶ Susan GAL: Bartók's funeral: Representations of Europe in Hungarian political rhetoric. *American Ethnologist*, 18 évf., 1991/3. 440–458.

²⁷ Pierre BOURDIEU: L'illusion biographique. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1986. 62–63., 69–72.

²⁸ Jacques REVEL: Ressources narratives et connaissance historique. *Enquête, Les terrains de l'enquête*, 1995/1. 43–70. <http://enquete.revues.org/document262.html> (letöltve: 2008. február 23.).

út magyar, és/vagy erdélyi magyar identitásjelképpé alakításáról van szó. Az amerikai társadalomba való integrálódási formái és mélysége – például az író második felesége amerikai volt, a gyerekek angolul kommunikáltak – ismeretlenek a közönség számára. Ezzel szemben más életrajzi elemek hangsúlyosak; ezek újraértelmezése részben a viktimizáció (áldozatként való ábrázolás) regiszterében történik, amely a rendszerváltás után gyakori volt Magyarországon. Ugyanez jellemzi a nemesség képét is: a kommunizmus lezárultával nem az uralkodás, hanem – rendszerellenessége okán – az áldozat szerepében jelennek meg, akik a nemzeti eszme örök ápolói is. Wass Albert így az erdélyi magyarok tragikus sorsát is reprezentálja, épp akkor, amikor az erdélyi magyarság fontos, bár ellentmondásos szerepet kap a magyarországi vitákban. A román bíróság 2004-ben és 2008-ban kiadott elutasító végzése, amely megtagadta az író védői által igazságtalannak mondott perben a perújrafelvételt, sokak szemében megerősíti a nemzetközi rend igazságtalanságáról vallott felfogást, különösen a román állam asszimilációs törekvéseinek a második világháború óta kitett egyéni és kollektív életutak közötti megfelelést. Az emigráns alakja szintén hozzájárul az identitásjelkép kikristályosításához. Wass Albert esetében ez még tragikusabbnak tűnik, hiszen az ősei hazájától elszakított birtokost és a nyelvtérületétől eltávolított írórt láthatjuk. A különböző változatok ellentmondásaival együtt is az életút-elbeszélés egy tragikus tapasztalatokban bővelkedő pályára utal, amelyet a magyar nemzeti ügyért való elkötelezettség fog egységbe. Wass Albert sorsa az ismétlődő törésekkel, jó néhány politikai rendszerváltással és az állam területének az állandó változásával jellemzett 20. századi magyar történelmet sűríti magába és azt ruhazza fel jelentéssel.

Különböző idők és egy identitásjelkép sokszínű értelmezése

Wass Albert „visszatérése” az emigrációból – az egykori „keleti tömbhöz” tartozó többi országhoz hasonlóan – vitákat kavart a magyar és a román társadalomban a nemzeti múlt – főként a kommunizmus és a két világháború közötti időszak – legitim olvasatairól és az „idő (intenzív) átpolitizálása”²⁹ körül. Az 1989-es változások nem utópiák és nem új társadalmi modellek nevében történtek. A „nyugati piaci demokrácia” megteremtésének jelszava mellett a szabadság, az igazság, a szuverenitás és a legitimitás – múltból táplálkozó – helyi készletei jöttek mozgásba. Nagyjából egy évtizeddel később a társadalmi világoztól függően kü-

²⁹ Paul BACOT–Laurent DOUZOU–Jean-Paul HONORÉ (szerk.): Chrononymes. La politisation du temps. *Mots. Les langages du politique*, 87. sz. 2008. július

lőnböző ritmusban felgyorsuló társadalmi-gazdasági és politikai változások láthatóvá teszik a „különböző időrendek” együttes jelenlétét, és tudatosítják az időben való létezés módjainak rendkívüli heterogenitását.

Ebben a kontextusban Wass Albertre hivatkozni nem pusztán egy (jobboldali) politikai szereplő legitimálásának módja egy másik (baloldali) szereplővel szemben az erősen megosztott magyar politikai mezőben. Az író értelmezése ennél sokrétűbb. A „hivatalos” értelmezők, akik azzal kapcsolatban versenyeznek egymással, hogy mi is legyen az író és művei legitim jelentése – magyar hős, vagy épp ellenkezőleg, közepes író, a reakciós, nacionalista és antiszemita magyar nemesség megtestesítője –, ugyan „behálózzák” az olvasókat, de ez utóbbiak is előszeretettel formálnak véleményt. Ezzel Wass ellentmondásosabb értelmezését nyújtják, mint amit az identitásjelkép hívei és ellenfelei terjesztenek. „A szétvált világok pluralitása” jelentkezik egy ötven év körüli, a jobboldalt támogató tanítónő elbeszélésében. J. N. szerény anyagi körülmények között élő munkáscsalád sarja és gyermekkora óta Csepelen él, a kommunista ipar egykori fellegvárában, ami ma elhagyatottnak tűnik azok után, hogy a kilencvenes években az üzemek sorra bezártak. Az oktatás társadalmi pozíciójának megrendülése a rendszerváltás után éppúgy érintette szakmája társadalmi presztízsét, mint egzisztenciális helyzetét. Újvidéken, Szerbiában is van családja; ezt fontosnak találja megemlíteni, magyarázatképpen, hogy miért érdekli a szomszédos államokban, kisebbségi sorsban élő magyarok helyzete. Kávéját kavargatva egy bevásárlóközpontban, vagy ahogy Magyarországon mondják, egy plázában, ahol mindenhol nyolcvanas évekbeli angolszász és magyar slágerek szólnak, J. N. feleleveníti, hogyan fedezte fel magának Wass Albertet:

„A rendszerváltás után volt 1990-ben, én a Fideszre szavaztam; akkor jártunk el mindenféle rendezvényekre és egy nap egy erdélyi színészházaspár lépett fel az önkormányzati klubunkban, Wass Albert életéből csináltak egy kis színdarabot, nagyon jó volt, nagyon, nagyon tetszett. Ezután volt egy könyvvásár, és minden könyvet, ami megjelent, ott meg lehetett venni; meg is vettem ezt a *Funtinellit*, és persze nagyon tetszett és utána folyamatosan olvastam Wass Albertet, egymás között adtuk a könyveket. [...] Először a hangulata volt az, ami nagyon megfogott, és a gyönyörű nyelvezete. És az akkori világ. Meg az akkori életmód. Az embereknek az összetartó erejük, ahogyan össze tudtak tartani, törődtek egymással, a bajban főleg. [...] Ma ott esik össze melletted valaki, és senki nem siet a segítségére, nem nézi meg, mi baja van. A mi világunkban az emberek elidegenedtek egymástól. Csak az foglalkoztatja őket, hogyan tudják megőrizni az életszínvonalukat, illetve hogyan tudnák azt tovább

növelni. Amikor én kicsi voltam, négy-öt család élt együtt egy kis udvaron. Az utcában mindenki ismerte a másikat, a gyerekek együtt játszottak. El kell ismerni, hogy Kádár alatt még volt közösség. Ma már nincs. Ezért szeretek Wass Albert-regényt ajándékozni: úgy vélem, ha valaki elolvass tőle egy regényt, jobban megéri a magyar lelket, az itt maradt és a határokon túlra került magyarokét egyaránt.”³⁰

Ugyanígy az etnikai hovatartozás idealizált reprezentációjától elkülönült erkölcsi vágy jelenik meg a „Sunburst” elnevezésű blogban. Az önkiteljesedésben utat mutató Buddha megidézése mellett Wass egyik legnépszerűbb regényéből, az 1949-ben íródott *Funtineli boszorkányból*³¹ vett részlet a mottó. A bajor erdő hűsén írt erdélyi mese főhőse egy fiatal „román” pásztorlány, aki Heinrich Heine *Lorelei*-ére emlékeztető módon mágikus erővel megáldott, a szerelem és a halál ígérését hordozó tündér-boszorka. A pásztorlány a dombok és hegyek világában él, különösen a Kárpátok egyik hegyét kedveli, az Istenszékét. Lent ekkoriban már (az 1870–1880-as éveket írjuk) egy új világ van születőben, amelynek egyik jelképe az erdőket fenyegető gépesített fűrész. A blogger választása annak az arisztokratikus ethosznak az újraéledésére utal, amely Wass néhány elemzőjét a modernitással való szembehelyezkedésre készítette, a posztkommunista Magyarország antikapitalista kritikájának szolgálatában: „...az ember jár-kel a világban, mint valami nyugtalan vadállat, és valamit keres. De alighogy megtalálja, már hasznot akar belőle, és ezzel el is rontja a dolgokat. Mert a világ nem arra való, hogy hasznot hozzon valakinek. A világ arra való, hogy szép legyen, békés legyen, jó legyen. Hogy élni lehessen benne, fáradtsággal, de haszon nélkül.”³²

Más olvasatok az Erdély-képzetekhez kapcsolódnak. Ezek nem kizárólag a magyar–román konfliktus keretébe illeszkednek, hanem – mint a *Funtineli boszorkány* is – a „nemzeti tér” konstrukciójának folyamataival, illetve az egzotikus tájakra kalauzoló úti beszámolókkal rokon hosszú leírásokban az örök, vad és tiszta természet, valamint az ember közötti intenzív harmónia helyeként jelennek meg. Ezek az Erdély-rekonstrukciók a 19. század végén kikristályosodott nagyvárosi (budapesti) Erdély-képre³³ támaszkodnak. Ez a többször újfelfogalmazott, képzeletbeli táj Erdély félig-meddig orientalista megközelítését illusztrálja – távol esik a centrumtól és elmaradt, amolyan civilizálandó peri-

³⁰ Beszélgetés N. J.-vel, Csepelen, 2008. szeptember 1-jén.

³¹ *A Funtineli boszorkány*. Pomáz, Kráter, 2001.

³² http://sunburst.freeblog.hu/categories/Wass_Albert [2009. március 13-i olvasás].

³³ KÜRTI László: i. m.

féria,³⁴ egyúttal pedig az autentikus magyar identitás forrásaként is felfogható. A „nagyvárosi”, félig-meddig orientalista megközelítés és az Erdély lokális olvasata közötti különbség a két egymással versengő kiadó által megjelentetett Wass-regények borítói kapcsán is tetten érhető. A magyarországi Kráter rendszeresen a tájak ábrázolása mellett döntött, fás legelőkkel és lankákkal, ahol lovak és bölények kószálnak szabadon. Az erdélyi Mentor kiadó borítóin a „természettől” távolabb és a „kultúrához” közelebb eső ábrázolások hangsúlyosak a kortárs esztétikának megfelelően stilizált, hagyományos dekorációs elemek használatával.

Miközben a Wass kultuszát építők a művek olvasatát az erdélyi tájban tetten öltő autentikus „magyar” meglelése felé terelik, a regények más „fogyasztói” számára Wass univerzuma nem az „itt”, hanem a „máshol”, a kaland és az egzotikusság terét jelenti. A *Funtineli boszorkány* egyik olvasója így ír: „Egy különös világba visz. Fura hely, fura emberek, fura mese. Fura és hosszú. Nagy kaland olvasni. Unalmasnak (is) tűnhet, először én is majdnem letettem, de aztán engedtem, hadd vigyen... És vitt!”³⁵ Wass Albert erdélyi tájábrázolása egyébként az író mai megközelítéseinek sokrétűvé válását is segíti. Az új „kortársak” nemcsak olvasók, hanem utazók is, akik számára egy bizonyos mértékig „látni, az egyben felismerni” is.³⁶ Az író újabb keletű ismertségét hasznosítani igyekvő magyarországi és erdélyi utazási irodák néhány éve már Wass Albretra hivatkozva kínálnak körutakat és szorgalmazzák a gyökereket felkutató turizmust is, amely az „autentikus” Erdély iránt érdeklődő magyarországi magyaroknak olyan erdélyi utazásokat kínál, amelyek lehetővé teszik az identitásuk „elmélyítését”. Jóllehet ezek az utazások a „zarándoklat” spirituális dimenzióját helyezik előtérbe, mégis több jelentést is hordoznak. A kalandturizmus, a vad természet legyőzése is feldereng. Ez jelenik meg az Istenszéke természeti szépségeinek a hirdetésében is. Egy kirándulóknak szóló, román nyelvű weboldalon az egyetlen románra is lefordított Wass Albert-könyv, a *Funtineli boszorkány* által inspirált útvonal bejárására ösztönözik a kirándulni vágyókat.³⁷

Nem hiányozhatnak az egzotikus minősítésre adott erdélyi válaszok sem. Ezeket részben az 1990 és 2000 között Magyarországra irányuló

³⁴ Michel de CERTEAU–Dominique JULIA–Jacques REVEL: *Une politique de la langue. La Révolution française et les patois: l'enquête de Grégoire*. Gallimard, Paris, 2002.

³⁵ A „vásárlói vélemények” kategóriában kommentár a Libri-könyvtárház weboldalán. http://www.libri.hu/hu/konyvek/irodalom/szepirodalom/regeny/a_funtineli_boszorkany_i_iii_fuzott (letöltve: 2009. március 15. 9.)

³⁶ Gérard LENCLUD: Quand voir, c'est reconnaître. *Enquête, Les terrains de l'enquête*, 1995/1. 113–129.

³⁷ Trasee inspirate de o carte a lui Wass Albert, în munții Călimani, http://www.carpati.org/articol/trasee_inspirate_de_o_carte_a_lui_wass_albert_in_muntii_calimani/95/ (letöltve: 2009. március 14.).

– ingázó vagy végleges – migrációt vállaló romániai magyarok élettapasztalatai táplálják. Miközben a migrációnak köszönhetően új kapcsolatok létesültek, a gazdasági versengés aszimmetrikus viszonyai között az elvándorlás az identitások továbbhasadását is eredményezte: a romániai magyarokat Magyarországon „románoknak” nevezték, vagy a sztereotípiák megfordításával a magyarországi magyarokhoz képest „tisztább” magyaroknak.³⁸ Ezek aztán csak még jobban rögzültek a 2004. december 5-én megtartott népszavazást követően, amelynek a tétje a magyar állampolgárság odaítélése volt a szomszédos államok magyar polgárai számára. Miközben a jobboldal „igenre”, a baloldal – egy ilyen döntés költségeire figyelmeztetve – „nemre” sarkallta a szavazókat.³⁹ Végül bár – kevéssel – az igenek arattak győzelmet (51,57%), a szavazás az alacsony részvétel (37,4%) miatt érvénytelen lett.

Ebben a kontextusban Wass Albert műveinek a megközelítései Erdélyben két, a másságot megjelenítő szereplő meghatározását is lehetővé teszik: a „románokét” és – kisebb mértékben – a „magyarországi magyarokét”. Az író „emigrációból való visszatérése” egybeesik – 1996-tól regényei erdélyi első újrakiadásával párhuzamosan – a „kisebbségi” múlt és a rendszerváltás előtt tabuként kezelt témák, a Trianon okozta trauma, a két világháború közötti időszak tapasztalatai, a háború és az azt követő időszak szörnyűségeinek újraértelmezésével. A „hazatérést” megkönnyítette az az erdélyi művelt körökben általánosan elfogadott felfogás, amely kisebbségi helyzetben az áldozatvállalások és szenvedések kollektív történetét elbeszélni hivatott irodalmat tekinti az önazonosság alapjának.⁴⁰ Wass Albert művei és sorsa (posztumusz sorsa is) egyaránt ezt illusztrálja. Az, hogy a román igazságügy még mindig háborús bűnösként tekint rá, lehetővé teszi a román mint „másik” képének felidézését. Az egyik erdélyi magyar internetező hozzászólása egy Wass Albertről szóló vitában ugyanakkor a magyarországi magyarok másságát hangsúlyozó olvasatról is tanúskodik. Az emigráns író ebben a viszonyrendszerben az erdélyi magyarok fensőbbiségét jeleníti meg az anyaországiakkal szem-

³⁸ Jon E. Fox: *Identity Formation in Migration: The Case of Transylvanian Hungarian Guest Workers*. Kokkalis Conference, Cambridge, Harvard University, 2008. <http://www.hks.harvard.edu/kokkalis/GSW1/GSW1/05%20Fox.pdf> (letöltve: 2009. március 14.).

³⁹ KÁNTOR Zoltán–MAJTÉNYI Balázs: A „kettős állampolgárság” – népszavazás, politikai vita, érvek. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv 2004/2005*. Szórvány Alapítvány–Marineasa Kiadó, Temesvár [Timisoara], 2005. 213–228. <http://kantor.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=32&p=3535> (letöltve: 2009. március 14.).

⁴⁰ SELYEM Zsuzsa: Az „erdélyi magyar irodalom”-beszédmódok egyik utópiája. *Látó*, 2001. december, <http://selyem.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=37&p=3253> (letöltve: 2009. március 15.).

ben: „Sajnos Magyarhonban már teljesen kiveszett a hazaszeretet, és a magyar haza iránti aggodás. Nálunk Erdélyben még létezik ilyen. Nálatok [bocsánat a tegeződésért, amit meg se érdemeltek sokan] mindent a pénz mozgat. Eladjatok anyátokat, apátokat egy kis pénzért.”⁴¹

Ugyanakkor az irodalom megfosztása fiktív voltától és az életrajz fikcióvá alakítása nagyon vitatott azok között, akik ezért az irodalom egy adott definícióján kívül helyezik Wasst, valamint azok között is, akik a magyarság általa megtestesített definícióját vitatják. Egy újabb internetező a következőket írja: „...nem érdekes Wass magyarsága, morálja. Egyszerűen egy szószátyár, rossz író volt, noha tehetségesnek indult, a Babitsék által adott Baumgartner-díj [sic!] is ezt bizonyítja. De rossz ízléssel nem lehet nagy író valaki. A »Kard és kasza« a legrosszabb művészi ízlésről tanúskodik. Túlírt, túlideologizált gyermekreg szemléletű történelmi regény.”⁴²

Az életrajz fikciós jellege végül egyeseket arra sarkall, hogy Wass Albertet az érdekességek között helyezték el. Ez az egzotikus floridai pálmákat, a román politikai rendőrség keltette borzongást, az író furcsa találkozásait és az öngyilkosságát belengő titokzatosságot elegyíti. 2007. augusztus 28-án az RTL Klub a *XXI. Század. A legendák velünk élnek* című heti műsorában levetített egy Wass Albertről szóló dokumentumfilmet, amelynek a következő volt a beharangozója:

„Rejtély a pálmák alatt.

Amerika, Astor park – itt ért szörnyű véget Wass Albert író élete. Többször gyilkosságot kíséreltek meg ellene, mégsem biztos, hogy a Securitate ügynökei ölték meg. Nácikkal vagy kommunistákkal állt kapcsolatban? [...] Tíz éve nem él, de még mindig halálra van ítélve, Magyarországon meg mindenütt ott vannak a könyvei.”⁴³

Az egyetlen olvasat lehetetlensége

Wass Albert „emigrációból való visszatérése” több, részben a rendszerváltást megelőző, részben éppen általa kiváltott mozgás metszéspontjában megy végbe. A rendszer bukása felforgatta az időhöz fűződő viszonyt, új lehetőségeket kínál annak meghatározására, mi tekinthető közelinek és mi távolinak. A nemzeti múlttal és annak töréseivel kap-

⁴¹ Hozzászólás 2006. november 19-én a „Ki (volt) Wass Albert?” című fórumon, [http://forum.index.hu/Article/jumpTree?a=61326103&t=9028711- [letöltve: 2009. március 14.].

⁴² Hozzászólás 2004. október 16-án a „Van-e élet a komolyzenén kívül?” című fórumhoz, http://www.momus.hu/forum.php?forumcat=104&pager=12 [letöltve: 2009. március 14.].

⁴³ http://wassakarati.multiply.com/calendar/item/10052 [letöltve: 2009. március 14.].

csolatos értelmezések sokszínűvé válásához vezet, lehetetlenné téve az egységes elbeszélést. Wass Albert értelmezései ezt az erős heterogenitást tükrözik, és egyúttal a jelkép politikai használatának a határait is jelzik. Jóllehet erdélyi megjelenését követően Magyarországon Wass ismertsége a bal- és a jobboldal közötti politikai versenyből és „kulturhárból” táplálkozik – sőt éppen e kétosztatú állapot radikális intézményesítésének az eszköze –, képe mégsem tekinthető pusztán az elitek „manipulációja” eredményének. Az irodalom fikciótól való megfosztásának és az életrajz fikcióvá alakításának játszmája egyszerre tartja fenn és kérdőjelezi meg a nemzetállam/kultúra (irodalom) 19. századtól megörökölt, és a kommunizmus idején is tovább élő viszonyát. Az irodalomkritika fontosságának a megkérdőjelezése, ami a kritikusok és az olvasók közötti társadalmi távolság megnövekedéséhez kapcsolódik, ugyanezen folyamat része, lehetővé téve az identitásjelkép kialakításához hozzájáruló szereplők sorának a változatosabb tételét. Noha Wass „legitim” tolmácsai nem tűntek el, előírásaikat és az általuk rögzíteni kívánt jelentéseket már megkérdőjelezzük. Wass Albert rendszerváltást követő elismertsége a különböző társadalmi világok közötti körforgás eredményeként jelentkezik, és egy olyan jelkép formálhatóságából táplálkozik, amely a kultúra és/vagy a szórakoztatás nyelvén megszólalva egy politikai rend mellett vagy éppen ellene egyaránt mozgósítható.

(Fordította: Balázs Eszter)*

* Eredetileg megjelent Denis-Constant MARTIN (szerk.): *L'identité en jeu. Pouvoirs, identifications, mobilisations*. Karthala, Paris, 2010, 245–266.